

VANUSEKLASS 10.–12. KLASS

TIIU TIRMANNI (SÜND. RÄIS) MÄLESTUSED

PANI KIRJA

**LÄHTE ÜHISGÜMNAASIUMI 11. KLASSI ÕPILANE
AGNESSA TOROP**

Juhendaja Viivi Rohtla

I KOHT VANUSEKLASSIS 10.–12. KLASS

President Lennart Meri on öelnud: “Kujutlege, et lähete koju, kuid kodus ei ole enam isa ega ema. Ei ole ka vendi-õdesid, ja naabrid on võõrad, köögis te ei leia oma kruusi ega lusikat ja köök ei ole enam köök ning teie ümber räägitakse keelt, mida te ei mõista. Kas kõlab muinasjutuna? Jah, see peabki kõlama muinasjutuna. Midagi niisugust ei juhtu mitte kunagi Eestis. Kuid see on Eestis juhtunud, ja selle nimi on küüditamine. Kooliaasta lõpul, 14. juunil me mälestame kõiki neid perekondi, keda on viie küüditamiselainega püssilääkide vahel Eestist ära viidud külmale maale ja kes kaotasid oma kodu, koolihariduse ja sõbrad ning sageli ka oma elu. Leinapäeval 14. juunil me mälestame kõiki küüditamislaineid ja kõiki neid, kes vägivaldselt viidi Eestist minema, olgu nad eestlased, venelased, juudid, soomlased või rootslased. Aga kas me oskame neid mälestada?”

Nii alustas Lennart Meri 2000. aastal kooliõpilaste poolt kogutud küüditamislugude kogumiku, “Vaikimise väraval”.

Massiline vägivald rahulike elanike suhtes oli üks nõukogude võimu juurutamise ja kindlustamise komponentidest. Küüditamine – elanikkonna massiline ebaseaduslik väljasaatmine põlisest

elukohast – oli kantud ideoloogilistest eesmärkidest, milleks oli nõukogude võimu silmis ebasuhtlusväärse elanikkonnakihi mahasurumine ja oma kodumaast ning kultuurist isoleerimine.

Võimul püsimiseks pidid bolševikud oma režiimi kindlustama. Režiimi vastastest tehti mitte ainult riigi, vaid kogu rahva vaenlased, nende otsimise ja paljastamise kampaaniad olid iseloomulikud kogu nõukogude ajale, mis tipnesid stalinismi perioodil. Stalini tegevuse kõige grandioossema osa moodustab kõikehaarava terrori kasutamine. “Puhastuse” abil vabaneti poliitilistest vastastest (nii tegelikest kui kujuteldavatest), ideoloogiliselt väärade, vaenulikkust suhtumist ilmutavatest elanikkonnakihtidest ja potentsiaalset opositsiooni kandvatest rahvustest, keda hävitati ja nõrgestati arreteerimiste, laagritesse ja vanglatesse saatmiste, küüditamiste kaudu. See Nõukogude Liidus edukalt läbiproovitud meetod oli sundinud inimest muutustega kohanema.

Stalinismi aegsetest puhastuskampaaniatest on kirjutatud tohutult palju. Käesoleva töö põhiohk asetub teise maailmasõja järgsele küüditamisele, ühele lülile nõukogulikus repressiooniahelas, mille tagajärjed puudutavad konkreetse isiku, antud töös Tiiu Tirmanni ja tema perekonna kõrval rahvast tervikuna.

Tiiu Tirmann, neiu põlvnimega Tiiu Räis sündis 1946. aastal Virumaal. Tiiu oli vaid 2-aastane, kui nende pere küüditati, nii nagu tehti tuhandete töökate Eesti peredega, kes olid paljude tööaastate vältel endale jõuka kodu ja talu rajanud. Tiiu Tirmann mäletab esimesi aastaid Siberis vanemate ja vanavanemate juttudele toetudes. Isa Endel Räisi jutustused on tal võetud ka helilindile 1989. aastal.

Tiiu Tirmann on hea jutustaja ja tal on alles palju fotosid oma perest. Kõik kasutatud fotod on Tirmannite ja Räiside pere fotokogudest. Eriti ilmekad on fotodele lisatud kommentaarid, mis on omakorda head ajalooallikad.

Käesolev mälestustelugu on järjeks 2014. aasta kevadel ilmunud kogumikus “Siberi kodu” ilmunud Tiiu Tirmanni mälestustele teel Siberisse ja sealsest elustolust.

Laspsepõlvkodu. Vanaisa Rudolf ja vanaema Salme Räis alustasid talu rajamist 20. saj. 20-tel aastate alguses. Töö oli hiiglaslik. Aa mõisa kõrvalhoonest sai laut tõupiiimakarjale ja tall tõuhobustele. Katlamaja osast ehitati kahekordne elumaja kahekordse avara pal-koniga. Oli kõik, mis vajalik. Maja ette istutati metsast toodud tammed. Need on nüüd suured.

TEE SIBERISSE

Tiiu vanemad koos perekonnaga küüditati 1949. aasta 25. märtsil Ida-Virumaalt Sakalt sugulaste juurest. Öösel tulid nende majja püssimehed koos ühe Siberi-eestlasega. Asjade pakkimiseks anti aega poolteist tundi. Venemaa-eestlane oli hästi abivalmis – ta andis nõu, mis asju kaasa võtta. Kohvritesse käskis ta pakkida õmblusmasina, hakklihamasina, tööriistu, kom-bineesid (neid saab vene naistele maha müüa) ja nii palju süüa, kui seda kodus on. Seejärel

võtsid püssimehed kaasa Tiiu isa ja viisid Aasse, kus elasid Tiiu vanavanemad. Kuid vanaema Salme Räis ja vanaisa Rudolf Räis olid juba metsa põgenenud. Siis viidi ema, isa ja Tiiu koos vendadega Varja rahvamajja, kuhu koguti kokku inimesi, kes olid sattunud nimekirjadesse. Sealt läks hirmunud väljasaadetavate tee Jõhvi jaama. 27. märtsil lahkus loomavagunitest koosnev rong jaamast ja suundus Siberi poole.

Nutvad ahastavad inimesed loopisid akendest välja kirjakesi, et anda teada, et nad on rongis. Vagunid olid inimesi täis topitud. Narid ja pisikesed trellitatud aknad lae all. Keset vagunit oli põrandas auk, mida nimetati WC-ks. Vagunites oli hulgaliselt tütarlapsi, kes häbenesid mehi. Varsti pandi lakke rippuma paar tekki, millega moodustati kardin. Hiljem, kui jaamadest välja sõideti, loobiti perroonidel seisvatele sõduritele kaela laste väljaheiteid, et natukenegi kätte maksta kannatuste eest, mida tuli läbi elada. Kuna Tiiu isa ei olnud ära maksnud viimast nn kulakumaksu, siis Tiiu pere sai järelejäänud raha eest jaamadest süüa osta, kuid siiski oli pidevalt nälj.

SIBERI KODU

Kahe nädala pärast laaditi pere Abakani jaamas rongilt maha. Isa nimetas järgnevat suureks orjaturuks. Mehed pandi rivvi, pered nende juurde. Majandite juhid valisid endale tööjõudu. Eriti hinnas olid pered, kus oli võtta tugevaid noori mehi. Nii sattuski Tiiu pere Siberi mõistes tugevasse majandisse, sovhoosi keskusesse, mille ümber seitse Farmi.

Kõik kohaletoodud paigutati ühte suurde rahvamajja, aga kuna rahvast oli palju, oli seal ikkagi kitsas. Maja oli must, hiired ja rotid jooksid ringi. Väljasaadetud arvasid, et nende hulgas on pealekaebaja. Ta jagas lastele suuri värvilisi hernekomme, mida tegelikult kusagilt saada ei olnud. Tiiu mäletab, et kord, kui ta talle komme pakkus, siis lõi ta kõik kommid pakkuja käest põrandale, kus need veeresid põrandapragudesse. Ta ei tohtinud neid vastu võtta, kuigi Tiiul oli suur kommiisu. Ta ei saanud ema keelust üle astuda.

Hiljem hakati eestlasi laiali majutama, ka farmidesse. Räisi pere jäi keskusesse. Neile anti kahe eesti pere peale väike maja madala oja kaldal, mis voolas oru põhjas. Alguses oli majas metsikult lutikaid. Seinad olid kaetud elusa punakaslilla vaibaga, siis kui lubja krohvist katet seintelt maha toksiti. Tiiu seisis paigal ja trampis, sest kartis, et lutikad tulevad muidu tema peale. Lutikatõrjet tehti Eestist saadetud dusti nimelise pulbriga (DDT-mürk) ja petrooleumiga. Pärast lutikatõrjet saadi neist tüütud putukatest peaaegu lahti, kuid neid siiski jäi. Vanemad rääkisid, et kõige tublim lutikakütt tulevikus oli üks vendadest, Toomas, keda kõik alati appi kutsusid: "Tommi, lutikas."

Selles umbes 6x6m² majas elas alguses 2 peret: Räisid ja Reintopid. Suure vene ahju juurest tuli väikese sissepääsu juurest vahesein, kus siis väiksemas pooles elas Reintopite pere – ema Alma koos täiskasvanud kaksikutega õe Maie ja venna Väinoga (19-aastased). Väino magas põrandal, ema ja õde kitsal lavatsil. Suuremas pooles elas 5-liikmeline Räisi pere. Räiside ja Reintopite sõprus ja hea läbisaamine süvenes juba rongis. Pered olid pärit Aast. Ölme Räis, Tiiu ema, oli hädas oma haigestunud vanema poja Tõnisega, kellel oli ränk kõhu-lahtisus. Kuigi noorem 7-kuune poeg Toomas oli rinna otsas, hakkas ta rongis roomama. Tütar Tiiu ei olnud veel kolmene. Maie Reintop aitas kogu aeg lapsi hoida.

Sovhoosi keskuses tehti jälle uus rivistus. Mehed pandi uuesti rivvi koos peredega ja nad pidid ütleva, mida keegi oskab. Endel Räis (Tiiu isa) ütles, et tunneb lukksepatööd. Alma Reintop õmbles, Väino Reintop tundis mootoreid, oli ta ju lõpetanud Tallinnas merekooli. Sovhoosi direktor otsustas, et tal on vaja niisuguseid töötajaid. Nüüdsest oli lõplikult selge, et aadressiks saab: Krasnojarski krai, Kuragin(sk)i rajoon, piimaliha sovhoos nr 251 (Molmjaso sohvoos).

See jäi Räiside pere koduks üheksaks aastaks.

TAGASI KOJU

Pärast Stalini surma 1953. aasta märtsis hakati ootama Siberist vabanemist. Levisid kuulused, et on vabastatud lapsi, kuid ilma vanemaeta ei olnud paljudel võimalik Eestisse naasta.

Räisi pere sai vabaks 1957. a. detsembris arvatavasti tänu emamedalile. See on alles ja on ka dokumendid, mille alusel see välja anti. See on „Ema Au” III järgu orden nr. 757821 (Материнская слава III – Materinskaja slava). Orden on metallist. Kolme helesinise ja kahe valge triibuga lip-su küljes ripub orden. Paremal pool lipu peal on sõnad „Ema Au” III (järk), vasakul hoiab ema last süles, vasak käsi toetub viisnurgaga vapile, millel on kiri (СССР – NSVL), sellest allpool on sirp ja vasar. Vasakul ema ja lapse ees on roosiõied.

Autasu on määratud 30. mail 1957. a. 7 lapse eest. Ordeni juurde kuuluv raamatuke on välja antud 19. juunil 1957. a.

Pildil on punasekaaneli-ne umbes 10x7 cm suurune ordeniraamatuke, millel on kuldses kirjas Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liit ja NSVL kuldne vapp.

Ordeniraamatu sees on ema pilt, kõrval nimi, kus ema eesnimeks on Õilma, mis on tüüpiline venekeelne mugandus. Nime alla on paigutatud raskuseks emamedal, sest raamatuke ei tahtnud pildistamise ajal kuidagi lahti püsida.

Medal jõudis emani küllaltki kiiresti. Paljud küüditatud käisid seda vaatamas. See oli ainuke sealkandis eestlastele antud autasu. Räägiti, et medali- ja ordenikandjad vabastatakse asumiselt. Lastele tundus orden rohkem küll mänguasjana, aga ometi võimaldas ta Räisi perel ühena esimestest Siberist pääseda. Mängida sellega ei saanud, tänu sellele ongi ta alles.

1957. aasta kevadel said kõik põllutööd tehtud. Kasvasid ilusad porgandid, sibulad, kapsad. Suvel korjati marju ja seeni, tehti heina. Elu läks edasi. 1957. a. sügisel läks perest kooli juba 4 last: kõige vanem Tiiu 5., vennad Tõnis ja Toomas 4. ja 3. klassi. Esimesse klassi pidi minema Mari, kellel oli leetrite tüsistusena tekkinud keskkõrvapõletik. Ta oli tihti haige, kõndis paks müts peas ja kooli ei saanud minna. Pärast vabanemisteadet detsembris vanaema ei lubanudki teda enam kooli. Ta jäi koju kolme noorema õega.

Räisi pere 1957. aastal. Isa ja ema koos lastega. Ema süles on Helmi, isa süles on Leena. Taga vasakult paremale Kaia, Mari; ees: Toomas, Tiiu, Tõnis. Taga on valge sein, kaunistuseks mustriiline kate.

Keegi ei teadnud, kui kaua tuleb kaugel kodust veel elada. Siberisse viidi küll riigi kulul, nüüd tuli tagasisõiduks piletite raha endal muretseda. Räisi pere oli ju suur: 11 inimest – 7 last ja 4 täiskasvanut: ema Ölme, isa Endel, vanaema Salme, vanaisa Rudolf Räis.

Müüdi maha mõlemad lehmad, kanad viidi mäest üles suurtes valgetes kottides 2. farmi, nad pidid elusana jõudma ühte eesti peresse. Sead tapeti ja liha soolati. Eestisse viidi soolaliha suurtes saksa granaadikastides, sest seal tuli jälle kõike otsast alata. Isegi kartulit võeti kaasa, sest taheti näha, kas need hiigelsuured Siberi kartulid Eestis ka suureks kasvavad.

Kõik, mida saadi kaasa võtta, võeti, mida ei, jagati või kingiti headele tuttavatele. Ema andis ära suure hakklihamasina, mis oli peret Siberis hästi teeninud. Selle käskis küüditamise ajal kaasa võtta eestlasest küüditaja, Venemaa eestlane. Ema lootis Eestis uue osta, kuid selleks läks palju aega ja uus oli palju väiksem ja viletsam.

Tiiul oli väga kahju kahest kenast mitmevärvilisest küütlevast vaasist, mis olid ema poolt segaduses Eestist kaasa võetud. Need kingiti mälestuseks headele sõpradele. Vanaema õmbles viimaste päevadeni, sest kohalikud vene naised kartsid, et neil ei jää enam õmblejat. Kõikide soov ta ei jõudnudki täita.

Majapidamismuredega tegelesid täiskasvanud, suuremad lapsed käisid jaanuari lõpuni koolis. Jätsid hüvasti koolikaaslaste ja lemmikmängupaikade.

Tulid meelde ka kurvemad sündmused. Ema proovis koos Tiiuga ära käia surnuaias, mis tegelikult oli härjakarjamaal küla servas. Sinna oli maetud 11 eestlast. Nende haudadele olid ümber ehitatud teravatipulised aiakesed, mida suvel härjad tihti ümber lükkasid, kui end seal sügamas käisid. Ema sai teada, et oli olnud üks matus ja tee surnuaeda on lahti aetud. Kuid selgus, et tee ei läinud eestlaste haudadeni. Nii nad seisis seal ja mõtlesid, sest nad ei pääsenud haudade juurde üle meetrise lumekihi tõttu.

Tiiu vanaema Kristiina Samuel suri 31. jaanuaril 1956. a., maeti veebruaril alguses külmal talvepäeval. Tema ema ütles, et kui eestlased ära sõidavad, siis keegi ei hakka haudade eest hoolitsema. Tiiul tuli meelde ühe tillukese eesti tüdruku matus. Oli äikeseline suvi. Päev enne matuseid saadeti Tiiu koos õe Mariga ehituselt kirvest tooma, mis pandi tüdrukutirtsu kirstu alla, et surnu ei rikneks. Matuse ajal algas just surnuaial kõrvulukustav äike, sadas. Taevas kõmises kõu. Äike oli nii tugev, et härjad tulid inimeste juurde, neid lausa sisse piirates, kraapisid maad ja möirgasid. Tundus, et ka nemad kartsid. Matuselised pääsesid härgade piiramisrõngast alles pärast äikese lõppu.

Kodutee viis mööda majast, kus halvatud vanaema oli elanud oma viimased aastad. Kui sündis viies laps Kaia, siis ruumikitsikus oli veel suurem. Vanaema viidi oma poja Richard Samueli (onu Riksi) ja tema naise Alma juurde. Nad elasid päris keskuses ühes pikas barakis. Need olid kulakute käest ära võetud majad, mis olid lagunenud, kipakate treppidega ja turritavate põrandatega. Hirm oli kinni jääda ja kukkuda.

Kord talvel võttis ema Tiiu kaasa vanaemale külla, kes viisaka lapsena viskas vildid jalast ära. Tal hakkasid jalad kohutavalt külmetama, sest põrand oli lausa jäine. Selles barakis elas palju küüditatud eesti peresid, kellel olid ka lapsed. Hiljem sai Tiiu teada, et sead otsisid sooja ja olid majaalused tühjaks tuhninud, nii et barakk oli õhus. Tiiu mõtles, et nende kõik lapsed poleks küll niisugustes tingimustes ellu jäänud. Nende maja oli soe ja suhteliselt mõnus.

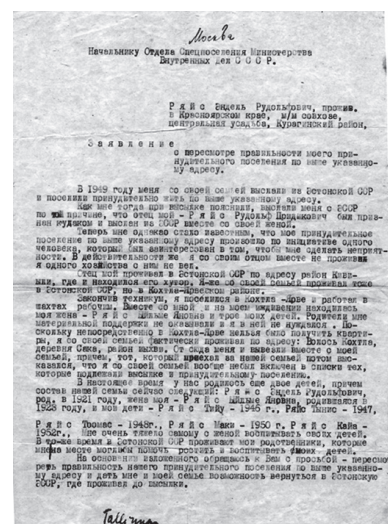
Kõige raskem oli isal, teda ei tahtud ära lasta kui head töötajat. Sovhoosi juhtkond pakkus isale uut maja, mootorratast, autoostuluba, peaasi, et ta ära ei sõidaks. Kuid isa jäi endale kindlaks.

Soov Eestisse naasta oli niivõrd suur, et seda on raske kirjeldata. Tiiu sai pere vabanemisest esimesena teada klassioe Ira Dõmova käest, kelle ema oli postkontori ülem. Kodus oleks õnnelik Tiiu oma hüppamisega keldriluugi peaaegu lõhknud. Ta hüppas ja karjus: "Me oleme vabad, me oleme vabad!" Rõõm oli nii suur. Uudist kinnitas õhtul töölt tulnud isa.

1953. a. pärast Stalini surma kirjutas vanaema pidevalt Moskvasse palvekirju, et kiirendada asumiselt lahtisaamist. Peres on säilinud vanaema põhjalikkusega sõnastatud kiri, kuid kummalisel kombel on ta trükimasinal ümber trükitud. Üleval ääres on venekeelne käsitsi kirjutatud "Москва", all servas – "Tallinnas". Mõlemad on erinevat värvi tindiga ja erineva käekirjaga. Pole teada, kus kiri ümber trükiti. Kuidas ta pere juurde tagasi tuli? Kõik palvekirjad kirjutas vanaema käsitsi oma ilusa käekirjaga. Polnud ju ühtegi julget, kes oleks seda küüditatud isikute jaoks teinud, eriti peale seda, kui komandant Ussenko oli vanaema sõimamas käinud palvekirjade kirjutamise eest – pere asumine ei lõppevat iialgi, vaid jätkub Sahhalinil.

1989. a. augustis Tiiu organiseeris isa Siberi mälestuste lindistamise, mis kahjuks jäi pooleli. Linti sai võetud elu Siberis, tagasitulekust lepitati kokku rääkida hiljem, kuid seda ei toimunud, sest isa võitles vähiga ja 3. detsembril isa juba suri.

Nii et andmed, kuidas saadi dokumendid Siberist äratulekuks, peres puuduvad. Kuid on teada, et lila pere, kes sõitis Siberist ära 1958. a. suvel pärast Räside lahkumist, käis dokumente toomas Artjomovski linnas Hakassi Autonoomses Oblastis. Seal oli nüüd julgeoleku kindral Ussenko, kelle käest need saadigi.

Avaldusest on võimalik lugeda isa soovi ümber lükata oma pere seadusvastasest küüditamisest Siberisse. Vastust pole säilinud. Selge on, et otsiti võimalust, kuidas kergemini koju pääseda. Kuupäev kirjal puudub. Kaia sündis 1952. a., tähendab, kiri saab olla kirjutatud siis 1952. või 1953. a.

Artjomovsk asus sovhoosist nr. 251 umbes 200 km kaugusel. See oli väga suur kullakaevanduste keskus. Sõit toimus juhuslike autodega. Tõenäoliselt pidi isa ka selle teekonna läbi tegema. Enne neid jõudis Eestisse Nõmme pere, kelle viimases kirjas vanaemale on räägitud rongisõidu raskustest Eestini.

Tiiu mäletamist mööda käisid paljud eestlased nendega hüvasti jätmas, ei olnud ju teistel nii palju vedanud. Enne seda olid nii mõnedki pered sõitnud Tšernogorskisse tööle söekaevandusse. Neile oli lubatud vähendada karistust. Nende hulgas oli ka Richard Samuel koos oma naise Alma-ga. Ühel talveööl tuli Räisidega hüvasti jätma Eerik Saamot, kes oli Tiiule õpetanud võimlemise eeskava.

Tiiu vanemad olid uhked, et tütar tegeleb võimlemisega. Kuid kõige rohkem oli hea meel selle sini-must-valge esinemiskostüümi üle, mille vanaema õmbles lapselapsele õpetaja käsul: sinises taevas valge rahutuvi, must vöö ja jalas mustad sussid. Nendes rahvusvärvides oli Tiiu kaks korda võitnud esikoha Kuragini rajoonis. Unisel Tiiul ei tulnud esinemine välja, veeklaas kukkus otsaesiselt maha. Kepiga onu Eerik lohutas last kogu hingest. See äpardunud esinemine on Tiiul siiani meeles.

Ema ja isa 1957. aastal enne ärasõitu koju.

Enne ärasõitu olid majas pidevalt saatjad. Siin mõned nimed perekonniti: Rohtla, Kure (Kurg), Reintop, Maardu, Maalman, Väli, Tagam, Lilleorg, Lipp, Männi, Nurk, Käärt, Triljäär, Astok, Teffen (Tefo), Juhkam, Elken, Lila, Kriisa. Nii mõnigi nimi võib olla valesti kirjutatud, sest aeg on oma töö teinud.

Tiiu mäletamist mööda olid saatjad kurvad, terve Räisi pere ärevil, sest ei teatud, mis ees ootab.

Oli imeilus jäine virmalistega 2. veebruari 1958. a. öö, kui algas sõit Eesti poole. Talvel oli kergem pääseda üle Jenissei laia lisajõe. Kõik mahtusid veoautode kabiinidesse, ainult vend Tõnis, vanaisa ja isa sõitsid koorma otsas, kus oli ka pere kraam. Kõik kolmekesi olid mässitud kasukatesse, Abakani jaamas oli Tõnis nii külmunud, et kukkus nagu pakk vastuvõtjate kätele. Väiksemad lapsed tihkusid nutta. Kõigil oli hirm, et Tõnis külmus surnuks, kuid siis hakkas ta liigutama.

Lapsed jäid vanaema hoolde, ema, isa ja vanaisa läksid pileteid muretsema. Kaasavõetud kraam tuli paigutada konteinerisse, et see ka Eestisse jõuaks. Mälestuseks Siberist tehti pilt, mille peal on vanaema seitsme lapselapsega.

Vagunis oli palju rahvast. Täiskasvanute jutust selgus, et sõitmas oli ka teisi väljasaadetuid. Vanaema vestles nii mõnegagi neist, kuid laste juuresolekul jäadi tavaliselt wait. Lastele pakkus rongisõit põnevust, kuid pikk teekond Moskvani tüütas lõpuks kõiki ära. Oodati ainult Eestisse jõudmist.

Moskvas tuli pikalt olla nn “Ema ja laste toas”, sest piletite vormistamine võttis kaua aega.

Eestisse jõudes tulid Räisid maha Kohtla jaamas, kus neid ootasid sugulased. Oli veebruari keskpaik, kuid väljas oli suur sula ja sombune ilm. Kõikjal läikisid vastu suured veelombid. Tiiu lubjaviiltides jalad said kohe märjaks ja muutusid raskeks. Nii juhtus kõigiga.

Kui pere jõudis Tiiu ristiisa Lembit Sibritsa suurde tuppa Kohtla-Järvel, siis kööki jäi maha suur veelomp. See erinevus Siberi ja Eesti kliima vahel hämmastas. Siberis tuli sula alles aprillis või mais. Esimeseks emotsiooniks saidki sugulaste rõõmsad kallistused ja Eesti sulailm veebruarikuus.

Juba kahe päeva pärast jätkas Tiiu õppimist Palamuse kooli 5. klassis. Ta alustas Siberis saksa keele õppimist, nii et ladina tähestik oli selge. Esimeses eesti keele etteütles oli ainult 7 viga, mis üllatas eesti keele õpetajat Õie Allikat. Vendadel Jõhvi I Keskkoolis nii hästi ei läinud. Tiiu viis endaga kaasa vanaema õde Linda Kapral, kes töötas koolis saksa keele õpetajana. Tema kaks nooremat tütart Malle (6. kl.) ja Mari (7. kl.) olid Tiiule suurteks abimeesteks eesti eluga harjumisel. Tüdrukutele tundus kõige naljakam luuletuste lugemine paatoslikult skandeerides ja vene rahvatantsude tantsimine lillas öösärgis enne magamaminekut. Kõik nad koos olid parajad vigurvändad. Vanem tütar Made õppis ülikoolis ja käis kodus harvemini.

Tiiul vedas kõige rohkem. Ta elas ilusas kahekordses majas, mis tundus talle lossina, magas puhtas eraldi voodis. Ainuke, kes Tiiuga ei leppinud, oli kits Matilde. Ta ründas Tiiut igal võimalikul juhul. Kord jooksis Tiiule majja järele ja trepist üles. Hirmunud plikal õnnestus viimasel hetkel uks kinni lüüa tema sarvede ees.

Linda Kaprali maja. Pilt on tehtud 70-tel. Hallipäine Kaprali memm istub avatud veranda ukse ees oma laste ja lastelaste seas sooja suvepäeva veetmas. Samast verandauksest jooksis kiits Tiiule järele.

Tiiu teadis, et Made ja Mari olid pikalt haiged. Tüdrukute ema elu oli Eestis tegelikult väga raske. Sellest sai Tiiu teada alles hiljuti. Räisid kutsusid teda Palamuse emmeks. Ta lasti töölt mitu korda lahti, sest ta meest otsiti taga kui kulakut ja värvitöökoja omanikku. Siberist pääsemiseks Leo Kapral varjas ennast. Palamuse emmet kutsuti tihti ülekuulamistele, ei lastud töötada koolis. Vahepeal sai ta võitööstusse kassapidajaks, kuid leidis inimene, kes tuli hoiatama, et tegemist on metsavenna naisega ning ta lasti jälle töölt lahti. 1949. a. hoiatas neid üks kommunist, et nad on nimekirjas ja nad küüditatakse. Kuid siis sattus arreteerijate kätte üks Venemaalt põgenenud aadlik ja pere jäi paigale. Noorem tütar Malle ärkas hommikul oma voodis ja oli pettunud, et ei saanud püssimeestega kaasa sõita. Ta nägi neid tee peal, püsside küljes olid mingid ilusad läikivad teravikud... Isa oli kadunud, kuid algasid ema ülekuulamised. Viimase päästsid ema nutvad tütreid vallamaja akende taga ja vene rahvusest ülekuulaja käskis emal minna oma lastega koju. See oli 1952. aastal.

Linda Kapral sai kooli tööle alles 1956. aastal. Ometi aitas ta Räisi peret terve Siberis oldud aja jooksul, saates neile riideid, seemneid, toiduaineid, ka raamatu "Eesti rahva ennemuistsed lood" imeilusate Reindorfi illustratsioonidega. Selle järgi Tiiu õppis eesti keelt ja nautis lugemist.

Tiiule meeldis pehme talv, ta võttis osa suusavõistlustest. Siberis lapsed küll suusatasid, kuid võistlusi ei peetud, sest talv oli liiga külm. Tartu ekskursiooni ajal vapustasid teda Vanemuise varemed keset linna. Ekskursioonil käidi tähetornis ja ülikoolis, Tiiu unistas sellest, et võiks ka siin ise õppida. Esimest korda sõi ta siis jäätist ja sõi nii, et kurk jäi haigeks.

Tiiu õppis Palamusel kevadeni, sõitis Jõhvi teiste juurde juuni lõpus. Need neli ja pool esimest kuud Eestis jäädvustusid Tiiu mällu helge unustamatu päikeselaiguna.

Perekond oli nüüd koos, kuid elati palju hullemates tingimustes kui Siberis. Ema vend Robert Samuel (onu Robi) ehitas endale uue maja ja kolis saunast sinna. Nii saigi suurele Räisi pere koduks see väike saun. Kui kõik magama heitsid, siis ei olnud isegi võimalust välikäimlasse minna. Hommikul korjati magamisasemed ja -riided maast üles, öhtul pandi jälle maha. Vana-ema jaoks oli mingi voodi. Osa väiksemaid lapsi magas mõnel vineerkohvril ja granaadikastidel, mille sees oli Siberist toodud soolaliha. Ruumil oli üks tilluke aken ja alagine pliit.

Tiiu vaatas kõike nõutult ja hakkas nutma. Sellistes tingimustes tuli elada novembrini. Tiiu elas nii 4 kuud, teised 8. Kuidas küll oleks tahtnud Palamusele tagasi! Õnneks oli suvi ja ümbuskonnas palju lapsi, peeti spordivõistlusi, korjati soo peal sinikaid.

Sügisel läks Tiiu 6. klassi Jõhvi I keskkoolis, Mari 1. klassi, vennad Tõnis ja Toomas vastavalt 5. ja 4. klassi. Nad õppisid juba I Keskkoolis eelmise õppeaasta neljandast veerandist.

Ema sai tööle Jõhvi aiandisse, mille kaudu sai natuke kartulimaad. Kevadel pandi maha ka suuri siberi kartuleid, et näha, kuidas nad Eestis kasvavad. Sügisel selgus, et kasvasid täiesti tavalised mugulad.

Vahepeal sai isa keevitajaks Jõhvi teedevalitsuses, kus ta töötas septembri lõpuni. Isa sõitis Tallinna vahet tähtsate isikute juurde, et saada luba asuda elama oma koju Aasse. Kui ta ühe mõjuvõimsa tegelase juurest ära saadeti, astus ta järgmisest uksest sisse. Kodus oskas ta huumoorikalt kommenteerida oma käike.

Lõpuks siiski saime Aasse tagasi. Kolhoosi "Ühisjõud" esimees Rein Evert nõustus omal riisikol nn kulakuid ühismajandisse vastu võtma, kuigi leidus ka inimesi, kes olid selle vastu. Oma majja saime tagasi ainult sel tingimusel, kui ema läheb karjalauta lüpsjaks. Majand lootis ka tulevikus saada töökäsi. Isa vaatas ka mujal elamist, kuid mitte kusagilt ei saanud nii suuri ruume elamiseks 11-liikmelisele perele. Kodumajas aga oli viljaladu, 2. korrusel elasid aeg-ajalt kolhoosi nn šefid.

1958. a. oktoobris algas majas koristamine. Kõige rohkem vaeva nägid täiskasvanud. Isa sai vahepeal tööle Kohtla-Järve soojuselektrijaama keevitajaks. Ta läks hommikul vara, öhtul tuli suure seljakotitäie söögikraamiga. Nii iga päev, sest maal poodi ei olnud. Igal palgapäeval tõi ta kõigile Komeet kommi, mida lapsed kutsusid mustaleiva kommiks. Kõik jagati võrdsetes osades ära, et lapsed saaksid magusat ühtemoodi.

Alguses oli maja juures meeletult palju tööd. Isa taastas köögis veevärgi. Iga päev puhastati, värviti aknaid ja köögiseinu, pandi kahte alumisse tuppa tapeeti. Ülemise korruse remont jäeti hilisemaks, ainult koristati, et saaks liikuda. Töö oli nii ränk, et isegi vanemaid lapsi Tiiut ja vendi ei võetud appi. Oli sügis. Maja ümbrust koristati ainult nii palju, et kergemini juurde pääseda. Aias olid kõik põõsad ja noored õunapuud sodiks sõidetud. Tammed olid nii suured, et neist polnud jagu saadud.

Maja koos kahekordse palkoniga juba uue eterniitkatusega 60. aastate alguses. Aias kasvavad noored marjapõõsad, õunapuud on veel istutamata. Praegu on maja täielikult puude piiramisrõngas.

Lapsed said koju siis, kui toad olid korras, WC kasutuskõlblik ja oli võimalik süüa teha.

Alguses elasid lapsed mitu nädalat õpetajate Robert ja Elsa Pärnikute juures, sest oma majas ei olnud ju kohta, kus olla. Nende korter asus kohe koolimajas alumisel korrusel. Paremal pool oli üks suurem tuba, kus magati mattidel. Tiiul on meeles, et õpilased olid äärmiselt üllatanud, kui uus klassiõde astus välja kooli direktori uksest...

Tiiu mäletab väikese kaheaastase õe Helmi hingetuks jooksmist suurest elutoast avarasse kööki ja tagasi. Tiiu sai sel aastal järsku täiskasvanuks. Ta mõtles, et tema oli sama vana kui väike õde Helmi, kui pere Siberisse viidi.

Koju oli vaja muretseda mööblit, kus magada, istuda ja süüa. Hästi hoolikalt tuli ümber käia nõudega, mis tulid külmalt maalt konteineriga järele. Enne küüditamist jõuti ära peita roheline tigudiivan kahe tugitooliga. Neid hoidis hea naaber Maali Pürjemaa. Küll nad olid ilusad ja said kodus oma kohale tagasi.

Suurte külmadeni elas Tiiu teisel korrusel, kus üks tuba oli enamvähem elamiskõlblik, seal oli isegi pliit, kuid seda ei saanud kütta. Kahel tagumisel toal puudus vahesein, põrandalaudu oli ka üles kistud. Lõpuks sai kõva külm Tiiust jagu ja ta läks alla korrusele teiste juurde. Järgmine aasta tegi isa teise korruse korda. Sinna tehti 2 lastetuba ja ema-isa tuba. Ka Tiiu läks ülakorrusele. Vana pliit lõhuti välja ja selle asemele laoti uus ahi, mis soojendas kõiki kolme tuba. Vanaema jäi alla. Vanaisa jäi väikesesse kõrvaltuppa. Kui ema, isa ja vanaisa tööle läksid, siis vanaema oli see, kes lapsi kooli ajas. Selleks koputas ta harjavarrega vastu lage. Peale seda läksime sööma, ning söök oli valmis tehtud ja lauale pandud. Oli see siis võileivad või puder. Tiiu ei tea mis kell ta üles tuli, aga kuna lapsi oli palju, jätkus tööd ka vanaemal palju. Ja nii see kestis kõik need aastad. Ka lastelastega, kes seal pärast elasid.

Tiiu ema oli lüpsjatest kõige noorem, alles 35-aastane, teised 50–60-aastased. Temast sai varsti brigadir. Laudas oli käsitsilüps kolm korda päevas, hommikul kella kolmest, õhtul kella 8–9-ni väikeste vahedega. Tiiu kõige vanema lapsena hakkas emal küllaltki kiiresti abis käima. Esimest korda, kui Tiiu lehma lüpsma hakkas, virutas lehm talle nii kõvasti jalaga, et ta lendas virtsarenni selili, lüpsik talle otsa. Ta arvas, et ei saa lüpsmist kunagi selgeks, aga sai.

Pärast 7. klassi lõpetamist, eriti keskkooli ajal, oli Tiiu igal suvel tööl brigadirina, raamatupidamine jäi ka tema peale, sest ta õppis koolis kutseõppes seda ala.

Emal ei ajanud Tiiut tihti enne üles, kui naised olid esimesed lehmad juba ära lüpsnud. Siis Tiiu kaalus, kurnas, tõstis 25- või 40-liitrised piimanõud jahutusvanni. Kui kõik oli valmis ja piim ära viidud, tuli Tiiul andmed viia suurde Aa 1. lauta sealse brigadiri kätte. Kergem oli siis, kui vendadel olid juba jalgrattad. Lautade vahe oli umbes 1 km. Praegu Tiiu küll ei mäleta, kuidas ema neid andmeid edasi andis.

Käsitsilüpsist jäid ema käed väga haigeaks. Vahel oli ta valu pärast ka öösiti üleval. Lapsed said ainult kaasa tunda ja teda laudas aidata. Läks tükk aega, enne kui tuli masinlüps ja hakati kaks korda päevas lüpsma.

Vennad käisid aastaid karjas sealsamas all metsas. Kõik teenisid raha, sest oli vaja muretseda nii riideid, jalatseid, sööki, kõike hädavajalikku elu alustamiseks.

Alguses käis vanaisa tööl ühes tallis. Kord rääkis ta suure erutusega, et üks hobune tundis ta ära. Kui ta viis suksule leiba, siis ta saadeti oma looma eelistamise pärast ära. Hiljem oli ta Räisi laudas aidamees, vedas loomadele jõusööta ja juurikaid.

Vanaema toimetas hommikust õhtuni kodus: tegi süüa, keetis moosi, äratas lapsi kooliminekukuks, kontrollis, kas noorematel on õppetükid tehtud. Õmbles tervele perele riided. Tema eestvedamisel rajati imeilus lilleaed. Nii mõnigi kord palusid inimesed rannabussidel peatuda, et nad saaksid imetleda tema kauneid talvenelke.

Hiljem tuli emal hakata lüpsma suures Aa 1. laudas, kuhu ta sõitis jalgrattaga või käis lühemat teed läbi mõisapargi. Sel ajal oli lüpsjatel kohustus kasvatada ja koristada söödapeeti ja kaalikaid, raiuda nad katki ja loomadele ette anda. Nüüd olid emal abiks juba nooremad õed nii laudas kui põllul.

Emal võis pensionile jääda juba 50-aastaselt, kuid ta töötas veel 2 aastat, et saada suuremat pensioni. Ta töötas ka asendajana Räisi laudas, kus olid nüüd noorloomad.

Igasuviseks raskeks tööks oli heinategu. Alguses tuli anda teatud osa majandile või lausa teha kolhoosi loomadele. Tiiu mäletab, kuidas maja ees pandi kokku põhku. See läks kõik kolhoosi lautades loomadele allapanuks. Vanaisa oli pere põhiline heinamaale kamandaja, jälgis, et kõik saaks korralikult tehtud. Tiiule on alatiseks meelde jäänud isa "kraap-kraap" riisumise kohta. Vanaisa õpetas õde Marile kuhjategemise selgeks.

Lapsed pääsesid randa alles siis, kui päevanorm oli tehtud. Rannast tuli tagasi tulla enne kümnet õhtut, sest elati piiritsoonis. Saka kordoni piirivalve riisus igal õhtul mingite agregaatidega liivase rannariba triibuliseks, et piiririkkujaid paremini tabada.

Meenus, kuidas koos sõbrannaga taheti veel pärast heinatööd ujuma minna. Nad jäid seisma mäe peale ja otsustasid mitte riskida, sest aega oli vähe. Seisid ja imetlesid ilusat päikeseloojangut merel, kui äkki ilmusid nende kõrvale piirivalvurid, kes tahtsid teada nimesid. Tüdrukud mõtlesid endale uued nimed. Kurjalt kästi valetamine lõpetada. Sõdurid ütlesid õiged nimed, teatasid, kus nad elavad, lisades, et kordonis on kogu ümbruskonna andmed. Polevat mõtet neid lollitada. Vestlus toimus vene keeles. Tüdrukutele anti käsk ära minna, sest kell oli saamas 10 õhtul. Ja tüdrukud läksid.

Alguses olid lubatud lihtnimestel niita teede ääri, metsasiilusid. Vanaisa käis pidevalt niitmas, lapsed pärast riisumas, saadusid tegemas, lõpuks tehti kuhjad, mis talvel veeti hobusega koju. Elu edenedes sai juba kasutada traktoreid ja muud tehnikat.

Kõik Räisi pere lapsed käisid seotud heinapalle hoidlatesse tõstmas. Vedas, kui see oli lähedal Räisi saras. Sai puhata ja kohe kodus söömas käia. See lisaraha kulus marjaks ära ka kõrgkoolis õppides. Sügiseks olid randmed ja küünarnukid ja käelihased nii valusad, et segasid konsepteerimist. Leidlik vanaema oskas ka siin lahenduse leida: meisterdas soojad karusnahksed

“võrud” käte ümber, mis leevendasid valu. Heinapallid kaalusid 25 kg asemel oma 40 kg. Vahel läksid heinahoidlad suitsema märja heina ülekuumenemise tõttu. Vanaisa kõndis ja raputas pead: “Peremees poleks niimoodi küll teinud.”

Kõik maatööd olid rängad. Igasuvine kitkumine, rohimine ja kastmine võtsid selja valusaks, kuid autasuks olid ikka rand ja ujumine. Kartul tuli üles võtta ka külmal ja vihmasel sügisel. Vahel venis kartulivõtt väga pikale. Kaabiti konksuga, kanti korvidega sorteerimiskohta, kus põhiliselt vaatasid neid üle vanaisa ja ema, sest lapsed käisid koolis, isa tööl ja vanaema tegi süüa, hiljem kantseldas lapselapsi. Kergemaks läks siis, kui vagusid aeti lahti traktoriga.

Kui Siberist tuldi, ei tulnud kõne alla, et keegi lastest läheks õppima vene kooli, sest kodune keel oli eesti keel. Vendadel läks ladina tähestiku selgeks õppimine raskemini kui Tiiul, kes õppis Siberis juba saksa keelt.

Isa oli tuline kõrghariduse pooldaja. Tal endal jäi tegemata diplomitöö Kohtla-Järve Põlevkivi Töötlemise Tehnikumis, enne viidi ära. Ta põhimõte oli – kui pea jagab ja tahtmist on, siis tuleb õppida vaatamata küllaltki kesisele majanduslikule olukorrale.

Jälle oli Palamuse emm see, kes viis Tiiu kaasa, et koos tema noorema tütre Mallega valmistuda ülikooli astuma. See õnnestus kohe esimesel katsel. Kõrgkoolis õppimise alustajaid oli rohkem, kuid lõpetasid Tiiu ja vend Tõnis. Aga kõik õppisid ja lõpetasid keskkooli või kutsekooli. Külas imestati, ise Siberist tulnud, aga saadavad lapsi õppima TRÜ-sse ja EPA-sse kohe üksteise järel.

Ema käis saatmas Tiiut nii Leningradi, kuid hiljem ka Tartu busside peale. Söögikott oli raske, peaasi, et tütar õppimist pooleli ei jäta. Tal olid nii mõnigi kord silmis pisarad, kui ta Tiiut bussile saatis.

Vanaema õmbles lapselapsele riided selga, ta aitas ka Tiiu kursusekaaslast, õmbles ja kudas neile. Ajad olid kesised ja Tiiu sõbrannade käest ta raha ei võtnud.

Praegu töötavad paljud üliõpilased, siis seda massiliselt ei olnud. Ülikooli tuli tuua vanemate palgatõendid. Õppejõud valisid Tiiu välja, kuna sissetulek inimese kohta oli väike: 11–16 rubla kuus. Talle tehti ettepanek asuda tööle nende abilistena, kuigi tööraamatusse pandi kirja koristajana. Nii aitas Tiiu korrastada vene keele kateedri arhiivi, ühel õppejõul aitas koostada vene-eesti fraseoloogismide sõnastikku. Ta rõõmustas, et ei pea kodust lisaraha küsima. See töö distsiplineeris ja oli kasulik ka tulevases õpetaja töös.

Tiiu lõpetas TRÜ 1969. Lõpetamisele tulid ema ja isa ja õde Mari, kes sel aastal lõpetas Kohtla-Järve I Keskkooli, kus kõik lapsed õppisid.

Neeva kaldapealsel seisavad I kursuse tudengid Tiiu Räis, Tiiu Uukkivi, Larissa Hižnjak, Ene Kollak, Pilvi Lepik (vasakult paremale). Larissa on ukrainlanna. Mõlemad Tiiud ja Ene on kaugel maal käinud. Üle Neeva paistab ülikool. Seal tüdrukud õppisid vene keelt.

Saabusid saatuslikud 70-ndad. Elu käks paremaks. Räisi pere noored olid õnnelikud: 6 last 7-st abiellusid sellel kümnendil, sündis lapselapsi ja lapselapselapsi. Kõik pulmad peeti kodus, sest ruumid olid avarad: suur tuba 35 m² ja sama suur köök. Kolhoosis töötasid vetarstina vend Tõnis ja autojuhtidena Toomas ning õe Mari mees Rein. Ema autasustati pidevalt töö-tulemuste eest nii rahaliste, esemeliste preemiatega kui ka aukirjadega sotsialistlikus võistluses. Isa sai ohtliku töö eest keevitajana pensionile 5 aastat varem. Aga varsti läks ta tööle kolhoosi, samuti keevitajaks.

Üleliidulises sotsialistliku võistluse võitjana tegi majand emale välja ekskursiooni Baikali äärde. Isa maksis oma osa kinni ise ja sõitis kaasa. Arutati, kas käia ära ka asumisepaigas Krasnojarski krais Kuragini rajoonis sovhoosis nr. 251. Vahetult enne sõitu murdis isa käeluu ja väljasaatmiskohtade külastamine ei tulnud kõne alla valutava kipsis käega. Kuid ühes passikontrollis lennujaamas tema käest küsiti, kas ta käis kodukanti külastamas. Isa küsis oma-korda vastu, kust kontrollija teab. Vastus oli: "Passinumbrid näitavad." Ema ja isa taipasid, et perel on igaveseks märk küljes. Tõenäoliselt oli nii see kõigiga, kes olid asumisel olnud.

Isa ja ema Baikali ekskursioonil. Nad on pildil esimesed, isal on käsi kipsis. Nad seisavad Bratski hüdro-elektrijaama jalakäigurajal.

Kõik tundus minevat hästi, kui järsku oli kolhoosile vaja tervet Räisi maja. 1974. a. võeti ära suur köök ja sahv. Lammutati, lõhuti kõik. Mari mäletab ema juttu sellest, kuidas ta nuttis, kui lõhuti leivaahju, kus sai küpsetada nii maitsvaid pirukaid, saiu, torte ja leiba. Uus köök tehti vanaisa väikesesse tuppa. Kolhoosi ehitusmehed traavisid mööda suurt tuba, kus elas haige vanaema. Kõigi elu oli kohutavalt häiritud. Haige 81-aastane vanaema pidi hakkama elama 2. korrusel, kust ta pääses alla väga harva. Vahel ta istus soojalt sissemässituna maja ees ja jälgis lastelaste mängimist. 1975. a. 29. novembril vanaisa suri.

Veevärgi uude kööki sättis isa, sest ta ei usaldanud töömehi. Vanaema ütles: "Meie saatust määravad kohalikud jupijumalad. Siberis oli meil lootus, et saame koju tagasi, et kõik läheb hästi. Nüüd küüditatakse meid teist korda ja lõplikult. Kõigest jääme ilma. See küüditamine ei lõpe kunagi!"

Vanaema oli tuntud oma äkilise loomu poolest, sellepärast ei osanud lapsed seda nii traagiliselt võtta. Igaüks elas oma elu. Vihale ajas see, et mingid võõrad inimesed otsustavad meie kodu saatust ka pärast Siberist tagasitulekut. Pere taheti ümber asutada vanasse Aa koolimajja, mis oli vahepeal seisnud tühjana. Vanaema oli aastaid võidelnud väikese maakooli säilimise eest, kuid see siiski suleti. Nüüd pidi vanaema hakkama elama 2. korrusel, kust ta poleks enam alla saanud, sest ta jalad olid väga haiged. Ta kõndis kepiga, vahel ka taburetile toetudes. Lapsed teadsid, et pere tahetakse oma majast välja ajada, kuid ei osatud arvata, kui tõsine see kõik on.

Nüüd vanemate dokumente läbi vaadates avastas Tiiu, et mingil viisil oli ema sunnitud alla kirjutama aktile, kus ta on nõus kodust ära kolima koolimajja. Allkiri on antud 20. mail 1975. a. Täidetud on nii pliatsiga kui ka pastakaga, lohakalt ja vigadega. Korduvad sõnad "korras, olemas, puudub". Kõik lapsed olid ju õppinud Aa koolis.

Lapsed teadsid, kui viletsas olukorras oli koolimaja. Juba nn esimesel eesti ajal taheti ehitada uut koolimaja, sest hoone oli amortiseerunud. Seal elas suviti endise koolidirektori Pärnikute pere. Klassidest oli ehitatud kortereid lüpsjatele. Sellest aktist selgus, et Räisid saavad "eluruumid kasuliku pinnaga 49m², sealhulgas elamispinda 27m², mis koosneb elutubadest suurusega:..." Kuid seda numbrit märgitud ei olnud.

Lapsed teadsid, et WC asub õues. Kuidas oleks haige vanaema 2. korruselt sinna pääsenud? Aktis ei ole WC kohta ühtegi sõna, nagu ei olekski seda asutust vaja. Ei olnud isegi puukuuri! Kuidas oleks ema hakanud talitama oma loomi, sest uus laut koos saunaga jäid ju vanasse kohta? Samuti aed, kartulimaa, lehmade karjamaa.

Praegu lugedes neid dokumente, ütles Tiiu, et ta lausa kees. Tolleaegsete ülemuste silmakirjalikkus ja hoolimatus oli lausa vapustav. Nüüd saab Tiule paremini selgeks vanaema "jupijumalate" nimetamine. Ema ja isa säästsid lapsi nii nagu olid seda teinud ka Siberis. Mõni

Lisa nr. 1
Lepingu nr. 86 juurde

Korteri (toa) ülemise ja vastuvõtmise

AKT

20. aprill 1975 a.

Käesoleva akti koostasid üürileandja *J. Sakavara* ja üürileandja *Rais*

poolt ja *20* linnas (asulas) *20* m² isikus ühelt

lõunamajas nr. *1* asuva korteri nr. *1* üürnik kod. *Rais*

01.01.1975 teisel poolt selle kohta, et üürileandja andis ja üürnik võttis vastu eelmärgitud

eluruumid kasuliku pinnaga *49,00* m², sealhulgas elamispinda *27,00* m², mis koosneb elu-

tubadest suurusega:

tuba nr.	m ²	tuba nr.	m ²
tuba nr.	m ²	tuba nr.	m ²
tuba nr.	m ²	tuba nr.	m ²
tuba nr.	m ²	tuba nr.	m ²

ja järgmistest abiruumidest:

köök	m ² , esik	m ² , klotse	m ² , vannituba	m ² , puuküür	m ²
-----------	----------------------------	------------------------------	---------------------------------	-------------------------------	----------------

kelder m²

Ruumid on varustatud *ahju, puitküttega, elektrivalgustusega*

Andis üürile: *Sakavara*

Võttis vastu: üürnik *Rais*

20. aprill 1975 a.

*) Kui on olemas majavalduse korrusteplaanid, tuleb märkida tubade numbrid ja ruumide pindala suurus vastavalt plaanile.

Korteri on olemas *(tööd, raskesti mahajäetud, loetelu)*

Korter ja selle sisemised seadmed ning inventar (loetelu) ** olid järgmises seisukorras:

1. Seinad, põrandid ja laed (krohv, valgustus, värv, tapeet, ventilatsioon jne.) *põrandad laed ravitud seinad lõpetatud*

toal aknad vanad.

2. Uksed ja aknad (värk, sulused, lukud) *korras, remondil 1974.*

3. Elektrijuhtimist (juhtmed, arvstid, ~~armatuur~~) *korras, korras, toa ümberd.*

4. Ahjud või muud kütteseadmed (korrasoleku aste, värv, valgustus) *korras.*

5. Kõõgiseadmed (pliit, kraanid, valamud, riitlid) *korras.*

6. Vannitoa sisustus (vann, vannilihi jne.) *puudub.*

7. Abiruumide muud seadmed (klosett jne.) *olemas.*

8. Puuküüri seisukord (seinad, katus jne.) *puudub.*

9. Keldri seisukord (seinad, põrand, aknad jne.) *on olemas.*

Käesolev akt on lepingu lisaks ning on koostatud kahe eksemplari, millest üks hoitakse alati üürileand- ja teine üürniku juures.

Andis üürile: *Sakavara*

Võttis vastu: üürnik *Rais*

20. aprill 1975 a.

**) Korteri, seadmete ja inventari seisukorra kohta antavas loetelus tuleb konkreetselt märkida iga vas- fava elemendi nimetus ja selle tehniline seisukord.

•Kaevers 70. 1002-500

lastest võis ka teada ema allkirja, kuid Tiule oli see täielik uudis. Võis ju olla mingi seadus, aga inimlikkus oleks pidanud säilima. Vanaema ja vanaisa rajasid talu nii, et töökoht ja elamine oleksid koos. Kõik oli hästi läbi mõeldud. Vanaema rääkis ikka, et nende 17 lehma andsid sama palju piima kui 51 kolhoosilehma.

Vanavanemate ettenägelikkus maksis ikka veel kätte. Variserlikkus aukirjade ja rahaliste preemiatega oli ikka kohutav. Ema töötas kolhoosis veel 1. oktoobrini 1975. Lahkumiskingituseks toodi imeilus serviis 12-le inimesele. Ta asendas ka hiljem haigestunud talitajaid Räisi noorloomade laudas, kes olid nüüd ka äravõetud köögi alal. Vanemate ja vanavanemate vastuhakk oli vist nii tugev, et kõik abiruumid sai ära paigutada lauda kõrval asuva sara alla, ei olnud vaja teha puhkeruumi 2-le karjatalitajale suurde 35 m² elutuppa.

Aa koolimajas vanemad ei käinud perele eraldatud uut pisikest kolhoosi armust eraldatud elamispinda isegi vaatamas. Isa otsustas kindlalt hakata ehitama uut maja sinna-samasse kuuseheki taha. Raskusi oli majandiga palju, isegi krundi saamisega maja jaoks. Praegu kuusehekki ei ole, aga on 2 maja: vanas elab vend Tõnis, uues õde Helmi, mõlemad oma suurte peredega.

Suur laut on tühi. Aa koolimaja saatus oli kurb. Üks joodik pani ta põlema 1996. a. novembris. Õpetajate Pärnikute tütar Tiina-Mai jõudis paar päeva enne tulekahju näidata oma viiuldajatelest õpilastele, et see on tema lapsepõlvkodu ja nüüd on suvekoduks. Nad sõitsid sealt mööda, tulles kontsertreisilt Ida-Virumaalt. Kõik lapsed lehvitasid õpetaja kodule...

MAIE IILA PERE TAGASITULEK

Maie Iila (Reintop) ja nende pere oli samaaegselt Räisidega asumisel. Alguses elas ema Alma oma kaksikutest lastega Väino ja Maiega koos Räisi perega ühes majas, mis Siberi mõiste järgi oli küllaltki hea. Räisi pere suurenedes, anti neile toapugerik keskuses. Perede vaheline suhtlemine jätkus. Hiljem, pärast kaksikutest tüdrukute Malle ja Sirje sündi said nad elamise barakki keskuses, kust oli Tšernogorskisse ära kolinud Tiiu onu Richard Samuel oma naise Almaga. Neile lubati vähendada karistust, kui töötavad söekaevanduses. Nemad tulid tagasi Siberist alles 60-te alguses.

Tuba barakis oli väga külm, eriti vastsündinute jaoks. Kuid Maie mees Vambo oli osav meistrimees, ta õppis ära sepatöö ja meisterdas nii lastele kui endale imekenad raudvoodid. 1955. a. vabanes vangist Arhangelskist Maie ja Väino isa Harald Reintop, tuli oma pere juurde 1956. aastal. Ta sai palgiparvetuse ajal infarkti ja suri ning on maetud teiste eestlaste kõrvale härjakarjamaale küla kõrval.

Sama aasta sügisel helistati Arjomovskist, et nad on vabad, võivad kätte saada dokumendid ja Eestisse ära sõita. Komandantuur oli nüüd Artjomovskis, ligikaudu 200 km kaugusel sovhoosi keskusest. Lapseootel Maie koos venna Väino Reintopiga sõitis juhuslike autodega sinna, nad ööbisid ühiselamus ja teisel päeval said tõendid kätte sama komandandi Ussenko käest, kes oli enne komandandiks sovhoosis. Maie ema ja vend Väino sõitsidki varem ära. Maie ja kõik lilled tulid ära 1958. a. suvel, majandi juhtkond hoidis viimase minutini kinni nende palka, sest ei tahtnud neid ära lasta. Abakani jaamas pandi asjad konteinerisse, osteti piletid Moskvani, Tallinna kaudu Kiviõlisse, kus said toa mehe sugulaste juures. Kui konduktor enne Pihkvat küsis piletit eesti keeles, siis Maie langes põlvili ja nuttis. Nii suur oli rõõm kuulda eesti keelt ja jõuda Eestisse.

Oma koju Aasse neid ei lubatud. Ema Alma Reintop sai oma kodu tagasi alles peale Eesti taasiseseisvumist, kui talud tagastati. Kodu oli lagastatud, see oli antud elamiseks kolhoosi töötajatele, kes sealt läbi rändasid. Lammutatud lauda kividest ehitati üle põllu Aa 1. lauda silotornid. Alma Reintop sai teada, et majas on üks tuba tühjaks jäänud. Ta hakkas seal elama.

Ilmus kolhoosi esimees, kes kõige jõhkramate sõnadega ta sealt välja viskas, süüdistades teda kolhoosi korra õonestamises. See juhtus 70-ndate keskel, just samal ajal, kui Räisede peret majast välja prooviti tõsta. Räisid ei läinud, vana naine ei suutnud survele vastu panna. Ta läks nuttes elama mehe sugulaste juurde Moldova külasse.

Maie, Vambo ja Väino tahtsid minna õppima, et lõpetada haridustee keskkoolis ja siis kõrgkoolis. Kuid kõigile sai takistuseks Siberis oldud aeg.

Vambo ja Väino töötasid nii kaevanduses kui Alutaguse metsamajandis, kaevasid kraave. 60-ndate algul sõitis Väino tagasi Siberisse ja astus Krasnojarski merekooli, sest seal ei olnud enam asumisel oldud aeg takistuseks ja kahe aasta pärast lõpetas selle. Kuid Eestis ei õnnestunud lõpetamise järel tal üheski sadamas tööd leida, ikka Siberis oldud aja pärast. Pika ootamise ja seletuskirjade kirjutamise peale võttis Tartu Jõesadam ta tööle. Ta oli laeva „Vanemuine“ kapten kuni surmani 1971. a. Laev sõitis liinil Tartu-Piirissaare-Pihkva. Ta haigestus vähki. Juba Siberi traktoristina töötades hõõrus ta algelisel istmel selja katki. Sealt areneski surmav haigus.

Maie abikaasa Vambo jõudis ära oodata Eesti krooni, suri 1992. aastal. Ema Alma sai tagasi oma lagastatud talu. Aga kolhoosilaut koos silotorniga, mille pärast ta kannatama pidi, on tühi, rüüstatud ja mitte kellelegi vajalik. Alma Reintop suri 1997. aastal.

Maie tütaridel nagu ka Tiiu noorematel õdedel oli tükk tegemist Eesti passide saamisega, kuna olid sündinud ju kaugel maal. Tiiu õdedel oli seda kummalisem asjaolu, nagu oleks ema neid seal käinud eri aegadel sünnitamas. Kõigil neil läks kaua aega tõestamiseks, et nad on Eesti riigi kodanikud. Maie ja Tiiu noorem õde suhtlevad, nad elavad lähestikku. Maie on ka viimane Siberi asjade mäletaja Tiiu tutvusringis.

Kuni kodu tagasisaamiseni 1989. aasta 1. detsembril tuli maksta üüri. See ei olnud küll eriti suur, 2–3 rubla kuus, aga aastate jooksul kogunes seda märkimisväärne summa. Kaks päeva enne oma surma sai isa teada, et on saanud oma kodu peremeheks. Kuid ta tervis oli juba nii halb, et kodused ei saanudki aru, kui palju ta sellest taipas. 3. detsembril 1989 ta suri.

Juba vanaisa ja vanaema lootsid, et enne nende siit ilmast lahkumist võidab õiglus ja nad saavad enda rajatud kodu tagasi. Kahjuks seda ei juhtunud: nad mõlemad surid varem, vanaisa 1975. ja vanaema 1981. aastal.

Kui majand juba lagunes, laut oli tühi, üritasid töömehed ära viia kõik pumbad ja veevärgiseadmed, siis õnnestus õel selgeks teha, et veevärk oli juba vanaisal nn esimesel eesti ajal sisse pandud.

Üheksakümnendatel toimus kompensatsiooni maksmine ebaseaduslikult äravõetud varade eest. Pere maksis kogu aeg üüri, kuid majand omakorda ei tahtnud midagi maksta lauda kasutamise eest. Siis eraldati talule traktor. Õde Helmi nägi majandi dokumentidest, et maja on pidevalt remonditud, värvitud, tapeeti vahetatud ja kõike majandi kulul. Majja olevat palju panustatud kolhoosi poolt. Helmi tegi neile selgeks, et kõik remondid on tehtud Räisi pere poolt. Kolhoos pani ainult majale ja laudale katuse tulekahju järel. Vennad nägid katuse põlemist ja päätsid maja enne tuletõrje saabumist. Tiiu oli uhke, kui vennad kutsuti Kohtla-Järve I Keskkooli ette ja neid autasustati kiire tegutsemise eest tulekahju kustutamisel. Sel ajal õppisid vanemad lapsed juba linnas.

Ema oleks pidanud töölt ära tulema, sest ta pidi hoidma kahte väikest lapselast vendade Tõnise ja Toomase poegi. Tõnis ja ta naine õppisid EPA-s. Toomas käis majandis tööl, naine oli surnud vähki. Väike aastane orb jäigi Räisi perre elama. Vanavanaisal ja vanavanaemal oli raskusi kahe nii väikese lapse kantseldamisega. Neli nooremat tüdrikat käisid koolis. Neid ei saanud lapsehoidmises kasutada. Kolhoos eraldas traataia jaoks võrgu ja vanaisa ja isa tegid

aia valmis, et ema saaks lüpsjana ja karjabrigadirina edasi töötada, sest majandis oli lüpsjaid vaja. Rohkem abi kolhoosi poolt ei olnud. Abi oli ka sellepärast, et majand oli huvitatud ema töötamisest kolhoosis.

Ema on oma ilusas lilleaias uue maja juures. Eemal on vana tamm, mille Tiiu vanaema koos vanaisaga istutasid. Ta istutas ja hoolitses oma lillede eest kuni haigused ta lõplikult maha murdsid. Pilt on tehtud siis, kui ema oli üle 70.

Tiiu ei uskunud, et kõike on nii raske ja valus nii paljude aastate eest lugeda. Kuid mida pidid tundma ema, isa, vanaema ja vanaisa! Lõpuks väsis ka ema tugev vaim ja 17. jaanuaril 2003. aastal ema suri.

Kuid kõige tähtsam oli siiski see, et saadi Eestisse tagasi. Vaatamata raskustele läks elu edasi. Vanemad säästsid lapsi. Aeg oli selline, et ei saanud kõiki asju rääkida. Leidus inimesi, kes ei kartnud ja aitasid peret igati. Vanavanemate ja vanemate vaikne protest hoidis kodu alles ka tulevastele põlvedele.

Siberisse küüditatud Räside perekond oli töökas ja tänu oma headele oskustele, said nad ka kõige halvemates oludes hakkama. Nad ei vandunud kunagi alla. Tiiu Tirmanni meenutused on kantud sügavast austusest oma vanavanemate ja vanemate ning saatusekaaslaste vastu.

Lapseeas Siberisse viidutele ongi sealne kodu nende lapsepõlvkodu. Tiiu Tirmanni mälestused on sarnased tuhandete eestlaste omadega, neis peegeldub inimeste traagika, aga ka oskus ja tahe ka kõige raskemates oludes toime tulla. Kinnituseks on loosse sisse toodud ka Maie lila lugu, kes Tiiu Tirmanni perega jagas sama saatust.

Kodus tagasi jätkuvad tegelikult raskused ja nende ületamine.

Loo kirjanijale on olnud suur au kohtuda Tiiu Tirmanniga ja kirja panna tema lood. Need on andnud selgema pildi eestlaste saatustest 2. maailmasõja ja totalitaarse režiimi taustal.

Tiiu Tirmann elab praegu Nõos. Ta on lõpetanud Tartu Ülikooli ja omandanud vene keele ja kirjanduse õpetaja kutse. Tiiu Tirmann töötas aastaid tookordses Lähte Keskkoolis, hiljem Nõo Keskkoolis ja Reaalgümnaasiumis. Praegu peab ta pensionipõlve.